

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE POPULAȚIE ȘI
ISTORIA MINORITĂȚILOR

TÂRGUL MINIER DIN MUNȚII METALIFERI.
O PERSPECTIVĂ ISTORICĂ ȘI ARHITECTURALĂ: 1747-1948

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. Dr. Rudolf Gräf

DOCTORAND:

Sorana-Maria Vlad

CLUJ-NAPOCA

2021

Cuprins

INTRODUCERE

SUBIECTUL CERCETĂRII	1
ARGUMENTE.....	3
SCOPUL ȘI OBIECTIVELE	4
Scopul.....	4
Întrebările de cercetare	5
Obiectivele.....	5
STADIUL CERCETĂRILOR ÎN DOMENIU.....	8
CONSIDERENTE METODOLOGICE	13
Locul.....	13
Delimitare cronologică și periodizare	13
Terminologie și concepte.....	14
Metodologia propriu-zisă	23
Sursele	25
Limitele cercetării.....	29

PARTEA I.

CAPITOLUL 1. Introducere în istoria Abrudului

1.1. Lege și privilegii, drepturi și obligații în Țara Abrudului.....	32
1.1.1. Privilegiile comunității din Abrud	32
1.1.2. Obligațiile locuitorilor din oraș și împrejurimi	37
1.2. Nod în rețeaua urbană.....	41
1.2.1. Originile îndepărtate ale dreptului minier	41
1.2.2. Liga orașelor miniere din Munții Apuseni	42
1.2.3. Ierarhie economică și ascendent cultural	44
1.3. Centru al economiei miniere.....	47
1.4. Loc de târg	53
1.5. Spațiu al diversității	54
1.5.1. Etnie și confesiune	54
1.5.2. Minerii și cetățeni.....	56
1.6. Oraș-palimpsest	60
1.6.1. Creație a coloniștilor	61
1.6.2. Monumentele	68
1.6.3. Pe urmele Antichității	71

CAPITOLUL 2. Abrudul habsburgic: 1747-1854

2.1. O epocă a reformelor	76
2.1.1. În minerit	76
2.1.2. În construcții și urbanism	84
2.1.3. În viața socială și culturală	86
2.2. Câțiva pași în industrializarea mineritului aurifer din Munții Apuseni.....	88
2.3. O diversificare incipientă a meșteșugurilor.....	95
2.4. Locuitorii din munți.....	101
2.4.1. Minerii sau agricultorii?.....	105
2.4.2. Stratificare socială și minerit	108
2.5. Peisajul (proto-) industrial.....	116
2.5.1. Drumuri și poteci spre inima munților	116
2.5.2. Înconjuțați de șteampuri, halde, gropi și găuri	119
2.5.3. Proiecte de inginerie și arhitectură industrială	120
2.6. Crearea tradiției	123
2.6.1. „Păduri care se depărtează”	123
2.6.2. Noi tipologii de case țărănești	125
2.6.3. Biserici răspândite printre dealuri.....	129
2.7. Imaginea Abrudului habsburgic	132
2.7.1. Urbanism	132
2.7.2. Forme și planuri.....	136
2.7.3. Versiuni regionale: Baroc, Clasicism, Zopf- și Hofbauamtstil	146

CAPITOLUL 3. Abrudul înainte și după febra aurului: 1854-1918

3.1. Avansul industrializării – suportul legislativ	153
3.1.1. Goana după aur – aspecte economice.....	155
3.1.2. Noi drumuri și căi ferate	160
3.1.3. Tehnologia și materialele de construcție	165
3.2. Pe drumul modernizării administrative	168
3.2.1. Modelarea cadrului urban – legi și instrucțiuni	173
3.2.2. Reglementarea activității de construcție.....	175
3.3. Comerț și meșteșuguri pe Valea Arieșului	179
3.3.1. Târgurile și producătorii	179
3.3.2. Meseriașii și comercianții.....	182
3.3.3. Meșteșugarii din munți	184
3.4. Ascensiune socială într-un mic oraș montan	185
3.4.1. Condițiile demografice	185

3.4.2. Elitele economice și implicarea lor în administrația orașului.....	189
3.4.3. Efervescentă culturală într-o perioadă de avânt naționalist.....	191
3.5. Urbanism și dezvoltare edilitară	195
3.5.1. Anii 1854-1867.....	195
3.5.2. Anii 1867-1918.....	204
3.6. „Arhitectură parlantă”.....	212
3.6.1. Stiluri și identități	212
3.6.2. Un mod de viață modern	227
3.6.3. Pluralism stilistic	241

CAPITOLUL 4. Abrudul în schimbare? 1918-1948

4.1. Noi coordonate instituționale.....	248
4.1.1. Reorganizare administrativă	248
4.1.2. Legile minelor.....	253
4.2. Instabilitate în minerit.....	256
4.2.1. O restabilire sincopată a activității miniere	256
4.2.2. Mari și mici întreprinderi.....	260
4.3. O problemă de interes național – Chestiunea Moșilor	261
4.4. Societatea interbelică.....	264
4.4.1. Evoluție demografică și urbanizare	264
4.4.2. Continuitate și schimbare	267
4.5. Modernizare urbanistică	274
4.5.1. Bugetul orașului.....	274
4.5.2. Planul de sistematizare	281
4.5.3. Diversele aspecte edilitare	283
4.6. Arhitectură și utilitarism.....	296
4.6.1. Constrângeri și adaptări	296
4.6.2. Stilul național.....	302
4.6.3. Noile materiale și înlocuirea tradiției	308

PARTEA A II-A.

CAPITOLUL 5. Arhitectura vernaculară în Abrud și Roșia Montană

a. Relația cu cadrul natural	313
b. Morfo-tipologia.....	315
Insulele.....	315
Textura parcelară	315
Străzile	318

Piețele	322
Imaginea urbană	325
Gospodăria.....	325
Casa	327
Sistemul de încălzire.....	333
Interioarele și mobilierul	334
c. Mediile – materiale și tehnici.....	337
Zidăria.....	338
Structurile din lemn	340
Tâmplăria și feronerie.....	343
Tencuielile și elementele decorative.....	351
Zugrăvelile.....	357
d. Meșteșugarii, constructorii și arhitecții.....	358
Comercianți și distribuitori.....	358
Meșteri și antreprenori.....	359
Arhitecți și ingineri – proiectanți.....	361
 CAPITOLUL 6. Scurt inventar topografic al arhitecturii din Abrud	 363
 CONCLUZII	 409
 ANEXE	 419
 BIBLIOGRAFIE	 473

Subiectul cercetării

Într-o plimbare la pas prin micile orașe miniere din Munții Metaliferi, analizând succint peisajul, se evidențiază un tip de construcții regăsite peste tot în jurul nostru, dar care prezintă în același timp niște particularități locale. Este vorba despre cele care nu aparțin „marii arhitecturi” – preocupare predilectă a studiilor de istoria artei, și nici patrimoniului industrial, atât de întâlnit în localitățile miniere, ci unei alte categorii – a vernacularului urban. Arhitectura vernaculară (urbană) este caracterizată de utilizarea resurselor și tehnicilor tradiționale, dar și de suprapunerea unor influențe diferite, care pot proveni aici din repertoriul țăărănesc sau pot fi împrumutate din vocabularul stilurilor de sorginte vest-europeană.

Încercând să înțeleg cum a fost generată această expresie specifică în zonă, am pornit de la ipoteza unei sinteze între formele tradiționale, aparținând arhitecturii așa-zis populare, și cele ale stilurilor erudite, fie ele baroce, clasiciste, istoriste sau moderniste. Desigur, acest proces este universal – prezent și în alte regiuni, iar manifestările sale distincte nu pot fi explicate decât în relație cu contextul istoric și geografic în care au apărut.

Deși studiul meu cuprindea inițial toate orașele miniere din Munții Metaliferi, am ales să restrâng aria de cercetare la Roșia Montană și Abrud, cele două târguri învecinate în care patrimoniul construit în secolele XVIII-XIX s-a conservat într-o proporție considerabilă. În acest scop, am apelat la o delimitare împrumutată din etnografie care încadrează cel mai potrivit microzona de interes și surprinde relațiile dintre așezări.

În ceea ce privește perioada analizată, intervalul 1747-1948 se suprapune cu dezvoltarea arhitecturii vernaculare din cele două localități și este stabilit convențional, ca în cazul multor altor fenomene artistice sau culturale, adesea dificil de fixat între repere temporale.

Scopul

Dincolo de curiozitatea personală, motivată de înțelegerea modului în care evoluează și se transformă fondul construit, scopul demersului de față a fost legat de completarea unei lacune istoriografice din perspectiva studiilor de istorie și istoria artei, de documentarea unui patrimoniu fragil, amenințat cu dispariția, și de realizarea unui material care s-ar putea dovedi util unor eventuale proiecte de restaurare, dar mai ales de familiarizarea publicului larg și a specialiștilor cu acest tip de arhitectură.

Întrebările de cercetare și obiectivele

- ▶ **Care este relația dintre diferitele procese economice, sociale și politice și peisajul arhitectural al târgurilor miniere din Munții Metaliferi între 1747-1948?**
- ▶ Ce fenomene au jucat un rol semnificativ în transformarea imaginii urbane?
- ▶ Cum a evoluat relația dintre formele tradiționale și stilurile culte în arhitectura târgurilor miniere între 1747-1948?
- ▶ Care sunt trăsăturile specifice arhitecturii târgurilor miniere în intervalul cercetat?
- ▶ Cum ilustrează fondul construit din Abrud procesul de sinteză arhitecturală și condițiile acesteia?

Problematica poate fi mai bine clarificată cu ajutorul întrebărilor de cercetare, care au delimitat studiul în două secțiuni distincte – o primă parte referitoare la contextul istoric, și cea de-a doua, referitoare la arhitectura propriu-zisă.

Am dorit întâi să înțeleg cum a apărut această arhitectură, respectiv care au fost fenomenele istorice relevante pentru devenirea ei. Astfel, am folosit studiul de caz al Abrudului, considerat în relație cu localitățile din jur, pentru a reliefa raporturile dintre transformările urbanistice și arhitecturale și contextul politico-administrativ, socio-economic și cultural, în intervalul 1747-1948.

În cea de-a doua parte a lucrării, mi-am propus să identific trăsăturile caracteristice arhitecturii târgurilor miniere, printr-o analiză comparativă a fondului construit din Roșia Montană și Abrud. Tot aici, scurtele inventare topografice ale arhitecturii din Abrud răspund la ultima întrebare de cercetare, detaliind modul în care construcțiile existente ilustrează procesul de sinteză dintre diferitele influențe stilistice.

Stadiul cercetărilor

Deoarece tema se situează la limita dintre câteva domenii de cercetare, am urmărit istoriografia subiectului pe mai multe planuri. Din prisma studiilor de arhitectură și istoria artei, cercetările despre târgurile miniere din Munții Metaliferi au fost restrânse, și s-au concentrat până acum doar asupra Roșiei Montane. Dacă în tradiția germană, preocuparea pentru arhitectura localităților miniere s-a concretizat de timpuriu în numeroase volume, dintre care îl menționăm aici pe cel al lui Hans Günther Griep, *Das Bürgerliche Wohnhaus der Oberharzer Bergstädte* (Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen, 1975), în spațiul românesc, primul astfel de demers le-a aparținut lui Kós Károly și Furu Árpád în *Torockói népművészet* (Kriterion Könyvkiadó, Cluj, 2002), fiind urmat, în cazul Roșiei Montane, de analiza

urbanistică realizată de Virgil Pop¹, inventarierea topografică a construcțiilor istorice din localitate întreprinsă de Adriana Stroe, Adrian Stroe și Iozeфина Postăvaru² și de *Caietele de relevee I și II* editate de Virgil Apostol și Ștefan Bâlici³, rezultate în urma eforturilor de documentare a patrimoniului în cadrul școlilor de vară ale Asociației A.R.A. - Arhitectură. Restaurare. Arheologie, între 2007-2010. Deși câteva obiective din Abrud au suscitât interesul cercetătorilor încă din secolul al XIX-lea⁴, nu se poate vorbi despre o tratare exhaustivă a subiectului.

În schimb, în ceea ce privește istoria locală, o bibliografie mai vastă suplinește prin studii specifice (de istorie ecleziastică, istoria învățământului sau de istoria mișcărilor sociale) lipsa unor monografii dedicate celor două localități. Prima istorie cunoscută a Abrudului, publicată în foileton în: *Hesperus, encyclopädische Zeitschrift für gebildete Leser*, în 1815, îi aparține lui Ludwig von Arkosi, angajat al statului de pe Domeniul minier al Zlatnei. În 1895, Iosif Sterca-Șuluțiu a publicat o schiță monografică a orașului, capitole referitoare la trecutul orașului figurând și în alte lucrări cu teme generale sau specializate, avându-i ca autori pe: Gergely Benczédi, David Prodan, Romulus Felea, Paul Binder etc. La limita dintre sinteză de istorie și studiu de istorie a mineritului, cartea lui Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848* (Ed. Academiei R.P.R., București, 1955), se detașează îndeosebi prin valorificarea unor numeroase surse inedite, constituind o adevărată incursiune în universul mineritului țărănesc din Munții Apuseni.

De altfel, cele mai multe cercetări care fac referire la trecutul târgurilor miniere se găsesc în domeniul istoriei economice sau istoriei mineritului, remarcându-se prin bogăția și acuratețea informațiilor. Dacă unele dintre acestea au un caracter general, cum ar fi *Az erdélyi bányászat ismertetése nemzeti-gazdasági, köz- és magánjogi*, Cluj, 1841, de Zsigmond Szentkirályi, sau *Din istoria mineritului în România* (Editura Științifică, București, 1970), de Ștefan Olteanu și Nicolae Maghiar, altele, cum sunt cele din seria lucrări publicate de Iosif Marin Balog referitoare la patruleterul aurifer din Munții Metaliferi⁵, abordează temele în

¹ Virgil Pop, *Die städtebauliche Struktur von Roșia Montană*, în: Ion Dordea, Rainer Slotta, Volker Wollmann, (ed.), *Silber und Salz in Siebenbürgen*, Vol. IV, Deutsches Bergbau Museum, Bochum, 2002, pp. 167-180.

² Adriana Stroe, Aurelian Stroe, Ioan George Andron, Ina Postăvaru, *Roșia Montană. Inventarierea patrimoniului construit*, în: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, XX, nr. 1-2, 2009, pp. 69-107.

³ Virgil Apostol, Ștefan Bâlici, (ed.), *Roșia Montană. Documente de arhitectură*, caiet I, II, Ed. A.R.A., București, 2010, 2012.

⁴ Otto Benndorf, Otto Hirschfeld, *Vorläufiger Bericht über eine archaeologisch-epigraphische Reise in Dacien*, în: *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, XVIII, 1873, p. 330; Ferencz Flóris Rómer, *Régi falképek Magyarországon*, Ed. Hoffmann és Molnár, Budapesta, 1874, pp. 97-98; Vasile Moga, Victor Mesaroș, *Cercetările arheologice de la Abrud (județ. Alba)*, în: *Apulum*, XVIII, 1980, pp. 141-149; Lorand Kiss, cercetare la Biserica romano-catolică din Abrud, <http://www.monumenta.ro/hu/component/adsmanger/felhasznalo/563-lori.html>, accesat 4.05.2018; Gheorghe Fleșer, *Biserici românești din zid din județul Alba*, Editura Altip, Alba-Iulia, 2001, pp. 37-39.

⁵ Iosif Marin Balog, *The Price of Gold. The Regional Economy, Society and Modernization of the „Auriferous Quadrilateral” in the Apuseni Mountains 1800-1914*, în: Iosif Marin Balog și Rudolf Gräf, (ed.), *Regional Economy and*

detaliu. În *Mirajul aurului. Economie și societate în „Cadrilaterul aurifer” al Apusenilor 1750-1914*, (Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016), autorul ne înfățișează parcursul industrializării regiunii în perioada 1750-1914, examinând efectele transformărilor asupra comunităților miniere.

Cercetările etnografice, aparținând unor autori ca: Gergely Moldován, Teofil Frâncu și George Cândrea, Romulus Vuia, Valeriu Butură, Nicolae Dunăre, Lucia Apolzan sau Radu Octavian Maier, circumscriu arealul studiat, însă nu sunt foarte localizate.

Metodologia

Din același motiv – al situării problematicii la intersecția mai multor domenii (istoria artei, istorie urbană, istorie socială, cercetare de arhitectură), lucrarea de față a necesitat o metodologie proprie, care îmbină mai multe abordări.

Din perspectiva studiilor de arhitectură, am făcut apel la strategia interpretativ-istorică, la cercetarea calitativă și la studiul de caz. În ceea ce privește istoria artei, am utilizat analiza comparată, examinarea *in situ*, analiza iconografică și inventarierea topografică. Din prisma metodelor aparținând istoriei și științelor sale auxiliare, am folosit analiza de conținut, statistica, interviurile nestructurate și analiza morfologică (în cazul geografiei istorice, în tradiția lui M. Conzen).

În prima secțiune a lucrării, care se concentrează pe trecutul Abrudului, am încercat să identific condițiile care au avut impact în dezvoltarea localității, folosind literatura de specialitate și sursele secundare. Am urmărit aici modul în care modificările politico-administrative, industrializarea și dezvoltarea economică, schimbările demografice, răspândirea curentelor arhitecturale și sedimentarea formelor arhitecturii țărănești s-au reflectat în peisaj. În același timp, am încercat să reconstitui aspectul istoric și atmosfera orașului, cu ajutorul mărturiilor scrise, dar și al imaginilor de epocă.

În partea a doua, studiul comparativ al celor două târguri (Abrud și Roșia Montană) a pornit de la analiza morfologică, de la scară macro (trama stradală, insule, parcelar) la cea a tipologiei arhitecturale (tipurilor de locuințe), la cea a amenajării interioare sau a detaliilor și tehnicilor constructive, folosind analiza de plan și informațiile obținute din surse secundare și

Community Development in Transylvania, Highland Banat and Bucovina, in the 19th Century. A Collection of Studies, Argonaut Publishing, Cluj-Napoca – Symphologic Publishing, Gatineau, 2015, pp. 47-138; Idem, *Efectele socio-economice ale mineritului în „Patrulaterul aurifer al Apusenilor” în perioada 1850-1914*, în: *AIICN*, LII, 2014, pp. 151-170; Idem, *Regionalitate și modernizare. Cazul zonei aurifere a Munților Apuseni în secolul al XIX-lea*, în: Cornel Sigmirean, Corina Teodor, (coord.), *In honorem Vasile Dobrescu. Societate și cultură în epoca modernă*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2013, pp. 59-74.

de pe teren. Pe baza documentelor, am urmărit cine au fost cei implicați în procesul de construcție (meșteri, comercianți, arhitecți).

Inventarierea topografică a construcțiilor s-a bazat pe criteriul stilistic, și a presupus selecția a circa 76 de clădiri istorice, datate estimativ și analizate din punctul de vedere al elementelor de stil și al expresiei arhitecturale.

Sursele

Sursele au fost foarte diverse și au jalonat, în fapt, parcursul metodologic. Cele inedite provin dintr-o varietate de fonduri din arhivele naționale ale României sau Ungariei. Provocările au variat de la discontinuități ale perioadelor pentru care acestea s-au păstrat, la existența unor fonduri neprelucrate, starea proastă a unor acte sau problemele întâlnite la traducere. Printre documentele interesante care au fost scoase la lumină cu această ocazie, s-au remarcat: Conscripția locuitorilor din Abrud din 1733; conscripțiile militare din Abrud și satele înconjurătoare din 1818, 1830 și 1831; registrele ședințelor magistratului din Abrud pentru anii 1862-1864, 1866 și 1903-1935; registrul construcțiilor din Abrud din 1908-193; registrele Direcției de construcții din Transilvania; diverse acte disparate din fondul Primăriei din Abrud și piese desenate din fondul Serviciului tehnic al Comitatului Alba de Jos. Documentele edite utilizate se referă la Evul Mediu și la secolul al XVIII-lea, și au fost publicate în colecții ca *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (ed. Franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch, volumele I-IV, 1892-1937) sau *Silber und Salz in Siebenbürgen* (ed. Ion Dordea, Rainer Slotta, Volker Wollmann, volumele I-X, 1999-2010).

Surse primare din perspectiva cercetării de arhitectură, dar secundare din cea a studiilor de istorie, construcțiile existente *in situ* au constituit o altă categorie foarte importantă. Informațiile pe care le-au oferit au fost structurate prin schițe, relevee, fotografii, descrieri, și au adus cu sine cu o serie de provocări specifice, legate de documentarea și accesul în interior, dar și de modificările drastice pe care imobilele le-au suferit în anii scurși până la finalizarea studiului.

Sursele secundare au fost, de asemenea, diverse: anuare și șematisme administrative (*Schematismus Dicasteriorum et Officialium Magni Principatus Transylvaniae*, pentru intervalul 1767-1847, *Magyarország tisztí cím- és névtára*, pentru anii 1873-1918), foi oficiale (*Alsó Fehér Vármegye Hivatalos Lapja*, pentru anii 1905-1911), legislație, presă (periodice cu caracter local – *Glasul Moșilor*, pentru anii 1927-1928, *Graiul Moșilor*, pentru anii 1932-1936; regional – *Tribuna poporului*, pentru anii 1897-1911; național – *Societatea de*

mâine, pentru anii 1924-1942; cu teme mai largi – *Gazeta Transilvaniei*, pentru intervalul 1858-1915, sau de specialitate – *Építő Ipar*, pentru anii 1877-1913), cataloage de produse și repertorii, descrieri de călătorie, imagini (colecții de cărți poștale, fotografii istorice sau reproduceri de epocă), hărți cu caracter general și reprezentări detaliate ale orașului (două din secolul al XVIII-lea⁶, două din secolul al XIX-lea⁷, una din perioada contemporană⁸). Interviuurile și discuțiile cu locuitorii din Abrud m-au ajutat să mă familiarizez cu micul oraș din munți și au furnizat amănunte prețioase pentru reconstituirea atmosferei și aspectului locului.

Rezumat

Introducerea expune stadiul cercetărilor în domeniu și metodologia utilizată, incluzând justificarea delimitărilor geografice și temporale și explicarea terminologiei folosite. Una dintre concluziile analizei istoriografice a fost legată de faptul că în literatura românească de specialitate nu există un consens cu privire la semnificația termenului „târg”. Alături de acesta, și alte sintagme aparținând diferitelor domenii, cum sunt „oraș minier”, „stil” sau „arhitectură vernaculară”, au trebuit explicitate. Ideea de oraș minier introduce problematica privilegiilor, în timp ce „târgul” este legat de tema urbanizării, a centralității și a relației cu hinterlandul. Atât „stilul” și cât și „vernacularul” implică paralele cu limbajul, odată prin „elementele” stilului – componente ale unui vocabular, apoi prin caracterul regional al vernacularului, care poate invoca dialecte.

Deși perioada istorică asupra căreia ne-am concentrat începe abia în 1747, *Capitolul 1. Introducere în istoria Abrudului*, aduce necesare clarificări, fiind dedicat intervalului de timp în care a fost definit caracterul minier al localităților aflate în discuție, de la prima lor atestare documentară până în zorii epocii moderne. Astfel, pornind de la aspectele la care s-au referit privilegiile oferite comunităților miniere, am urmărit modul în care acestea au influențat dezvoltarea relațiilor dintre așezări, efectele lor directe asupra extragerii și prelucrării aurului

⁶ *Original-Aufnahmskarte des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Geometrisch aufgenommen und bearbeitet in den Jahren 1769 bis 1773 unter der Direction des Obristen von Fabris, theils durch Officiere des grossen Feld-Generalstabes, theils auch von verschiedenen aus dem in Siebenbürgen bequartierten Regimentern zu diesem Geschäfte beigezogenen Individuen*, 1:28000, Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, B IX 715, digitalizat, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Josephinische_Landaufnahme_pg136.jpg, accesat în 1.06.2018; Franz Kompoti, *Vöröspatak*, 1:14000, în: Ferenc József Müller von Reichenstein, *Mineralgeschichte der Goldbergwerke bey Abrudbánya im Großfürstenthume Siebenbürgen nebst einer Charte*, în: Ignaz von Born, Friedrich Wilhelm Heinrich von Trebra, *Bergbaukunde*, volumul I, Georg Joachim Geoschen, Leipzig, 1789, p. 43.

⁷ Plan cadastral al orașului Abrud, sc. 1:50, circa 1870-1887, în uz la Biroul de Cadastru și Publicitate Imobiliară Câmpeni; *Abrudbánya város vízvezetése. Csőhálózat / Distribution d'eau de la ville. Réseau de distribution de la ville de Abrudbánya*, sc. 1: 50, 1893, Magyar Nemzeti Levéltár, Fond S80: Térképek (18.sz.-20.sz.), nr. 66, f. 1 v°, digitalizat <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/29596/>, accesat în 1.06.2018.

⁸ *Abrud. Schiță de sistematizare*, sc. 1:5000, 1974, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, Fond 3280: Comitetul pentru Problemele Consiliilor Populare – Direcția sistematizare, proiectare și construcții, dosar 7/1973, f. 1-6 r°.

din secolul al XIII-lea până în anul 1747, precum și modul în care necesitățile economiei miniere s-au reflectat în structura ocupațională și în diversitatea etnică și religioasă a locuitorilor din Abrud. Am stabilit, așadar, condițiile relevante pentru evoluția urbanistică și arhitecturală a micului târg în secolele XVIII-XXI, evidențiind forțele care au avut un impact continuu și prelungit asupra contextului economic și social al zonei.

După emanciparea de sub tutela Capitlului de Alba Iulia, Abrudul, atestat documentar în 1271, s-a impus în ierarhia urbană, constituindu-se, în secolul al XV-lea, alături de alte orașe miniere din Munții Apuseni într-o ligă, după modelul alianțelor dintre centrele importante ale Ungariei de Sus. Totodată, ca parte a rețelei urbane regionale, Abrudul a întreținut legături economice și culturale cu Clujul și Sibiu, a căror influență s-a reflectat atât la nivelul organizării mineritului, cât și la cel al vieții politice și culturale. Din cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, orașul a decăzut în importanță, într-o perioadă în care și economia minieră a intrat în declin. Prin urmare, în lipsa unor condiții favorabile unor evoluții arhitecturale spectaculoase, similare celor contemporane din spațiul maghiar sau german, transformarea urbanistică a localității de munte s-a încadrat în parametrii stabiliți de activitatea constructivă a primilor *hospites*. Limitându-se la îndeplinirea unor funcții administrative și comerciale restrânse, cu precădere pentru așezările înconjurătoare, Abrudul a fost înzestrat în acest interval cu câteva edificii importante, ca biserica romano-catolică, biserica reformată sau primăria, risipite printre locuințele care populau piața principală.

Capitolul 2. Abrudul habsburgic: 1747-1854, surprinde începutul procesului de sinteză al arhitecturii vernaculare pe fundalul transpunerii principiilor mercantilismului în viața economică și aplicării unor idei iluministe în administrație. Urmărim, deci, schimbările survenite în legislația minieră începând cu *Articolele Novelare* din anul 1747, restructurarea instituțiilor care au coordonat mineritul, precum și modul de funcționare al celor care au fost responsabile cu supervizarea activității de construcții. Starea mineritului din Munții Metaliferi indică menținerea unui ritm lent de dezvoltare și predominanța exploatării aurului printre celelalte ramuri mai puțin dezvoltate ale economiei. O secțiune prin stratificația socială și distribuția ocupațională a orașului ne ajută să evaluăm resursele pe care locuitorii le-au avut la dispoziție pentru edificarea diferitelor imobile, și modul în care au contribuit la transformarea urbei. Ne interesează răspunsul orașului la presiunile datorate creșterii demografice, dar și relația cu populația satelor din jur. Vorbind despre progresele arhitecturale, începem prin a observa efectele activității umane asupra peisajului. Trecerea în revistă a realizărilor baroce și clasiciste la nivel local și regional, apărute concomitent cu generalizarea formelor arhitecturii

țărănești din Munții Apuseni, pune pentru prima oară față în față cele două componente esențiale ale procesului de sinteză – influențele din exterior și tradiția locală.

Astfel, Abrudul ni se înfățișează ca un adevărat târg, care se înscrie în traiectoria urmată de micile orașe transilvănene, atât din punct de vedere al vieții sociale și economice, cât și din punct de vedere al imaginii urbane. Urmărind modelele oferite în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea de marile centre din jurul regiunii montane, dezvoltarea orașului se petrece pe multiple planuri, în timp ce diversele influențe stilistice se propagă prin intermediul diferitelor programe de arhitectură. Dacă din punct de vedere urbanistic, atmosfera citadină este introdusă prin demersuri incipiente, ca extinderea infrastructurii și pavarea pieței centrale, șantiere asemenea celui al bisericii unitariene, ale diverselor edificii administrative sau ale locuințelor cetățenilor înstăriți reprezintă câteva prime contacte cu curentele arhitecturale răspândite la nivel provincial.

Capitolul 3. Abrudul înainte și după febra aurului: 1854-1918, analizează modul în care avântul industriei extractive și al materialelor de construcție din anii *Gründerzeit*-ului, corelat cu extinderea infrastructurii rutiere și feroviare și diversificarea economiei orașului, au creat premisele apariției unei noi expresivități arhitecturale, marcate de larga utilizare a elementelor decorative prefabricate. Enumerarea modificărilor legislative din minerit și administrație rămâne în prim plan, subliniind impactul acestora asupra economiei întregii zone, persistența unor forme ale dreptului minier din Evul Mediu până în perioada interbelică, dar și intensificarea preocupărilor pentru organizarea teritoriului. Mai departe, urmărim principalele dezvoltări din industrie, modul în care Abrudul s-a racordat la rețeaua de comunicații a Imperiului Austriac / Dublei Monarhii și evoluția relației dintre meșteșuguri și comerț la nivel local. Noile baze economice au susținut avansarea unor elite, active în viața culturală și administrativă. Evocând aspectul istorist al orașelului, ne vin în minte atât strategiile urbanistice și proiectele de dezvoltare edilitară, cât și diferitele stiluri prezente în peisajul arhitectural european al sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX.

Spre deosebire de intervalul anterior, Abrudul acestei epoci se prezintă mult mai mult ca un loc al contradicțiilor și contrastelor: după un scurt avânt economic fără corespondent edilitar, curmat odată cu pierderea privilegiilor medievale, orașul se reimaginează urbanistic, în contextul unui declin demografic care își găsește ecoul și în industria extractivă, în ciuda unei efervescențe a domeniului nemaicunoscut până atunci. Anii de dinaintea Marelui Război se remarcă printr-o încetinire a „goanei după aur”, care coincide cu consolidarea funcției sale de mic centru regional, orientat spre comerț și servicii. În mod emblematic, târgul de luna

ilustrează cel mai clar acest rol al Abrudului de spațiu liminal, care mediază între viața satului și lumea celor două capitale – Viena și Budapesta.

Capitolul 4. Abrudul în schimbare? 1918-1948, încheie călătoria în trecutul istoric al micului târg de munte. Primul subcapitol este dedicat reorganizărilor administrative și noilor legi ale minelor. În relație directă cu prevederile legale se pot creiona caracteristicile economiei miniere, și se evidențiază modul în care s-au încadrat ele în problema mai amplă a Chestiunii moșilor. O privire asupra societății Abrudului interbelic indică și aici o continuitate a tradiției. Pe de altă parte, gândindu-ne la modernizarea urbană, trebuie menționate nu doar provocările pe care le-a ridicat gestionarea patrimoniului orașului în timpul unor perioade de criză, ci și soluțiile arhitecturale necesitate de noile condiții economice și politice.

Abrudul dintre cele două războaie este un oraș care încearcă să se regăsească. Într-o perioadă marcată de schimbări semnificative și de un context economic nefavorabil, comunitatea se raportează frecvent la succesele din trecut, folosindu-se de acest apel la nostalgie ca mijloc pentru a mobiliza resursele necesare. În condițiile în care eforturile financiare pentru reînnoire urbană sunt considerabile, țelul este urmat cu pași mărunți. Din contră, la nivel individual, al gospodăriilor, procesul se petrece mai ușor, impulsionat de cerințele funcționale contemporane – materiale și tehnici moderne îmbracă acum structurile tradiționale ale caselor din oraș.

Cea de-a doua secțiune a lucrării se referă tocmai la manifestările concrete ale procesului de sinteză dintre stilurile culte și arhitectura tradițională în Abrud și Roșia Montană. Primul capitol al acestei părți, *Capitolul 5. Arhitectura vernaculară în Abrud și Roșia Montană*, se ocupă cu identificarea unor modele și tipologii, clasificarea elementelor de stil în funcție de materialele utilizate și modul de punere în operă. Tot aici sunt amintiți și cei care au participat direct în procesul de construcție: meșteșugari, antreprenori, arhitecți sau ingineri, și tipurile de furnizori la care au apelat – producători sau comercianți specializați.

Cursurile de apă majore au jucat un rol esențial în dezvoltarea celor două localități, atât din perspectivă economică, cât și în ceea ce privește configurația zonelor construite, în timp ce izvoarele și pâraiele au structurat, în primă fază, trama stradală. Parcelarul regulat din Abrud, de factură medievală a suferit procese de alipire și divizare, dar nu și-a schimbat dramatic contururile, antrenând și o anumită organizare a gospodăriei, în funcție de zona morfologică în care s-a constituit. Imaginile pietelor și peisajele urbane ale celor două târguri, similare, dar totuși diferite, oglindesc parcursurile lor divergente, evidențiate în momentele de maxim avânt edilitar. Numitorul comun este reprezentat de locuință, care, în multiplele sale iterații, suprapune influențe urbane peste o structură rurală. Materialele și tehnicile reflectă

diferențiat același proces, în care persistența tradiției se confruntă mereu cu apariția unor noi și noi detalii sau elemente, introduse fie prin intermediul comercianților și distribuitorilor, fie prin cel al proiectanților și constructorilor care au activat în zonă.

Cel de-al doilea capitol, *Capitolul 6* în cadrul lucrării – *Scurtă inventariere topografică a arhitecturii din Abrud*, prezintă un număr de 76 de imobile din localitate, analizate separat, ilustrând variile ipostaze ale procesului de sinteză descris în capitolul precedent.

După cum era de așteptat, *Concluziile* sunt numeroase și reunesc diverse aspecte: răspunsurile la întrebările de cercetare, un scurt epilog referitor la dezvoltarea Abrudului în intervalul care nu a fost cuprins în demersul de față, și câteva observații despre finalitatea și implicațiile acestuia.

Anexele constituie o componentă consistentă a studiului, argumentând statistic anumite idei din Capitolele 1-4. Tot aici sunt incluse analizele urbanistice care au servit ca suport pentru Capitolul 5, și este radiografiată succint activitatea meșteșugarilor și comercianților care au activat în Abrud și Roșia Montană în secolele XIX și XX.

Cuvinte cheie:

târg minier, arhitectură vernaculară, stil arhitectural, imagine urbană, industrializare, urbanizare